

KERTBENY KÁROLY KÖNYVÉSZETI TÖREKVÉSEI.

ABAFI LAJOSTÓL.

— Első közlemény. —

Saját állítása szerint *Kertbeny* már a 40-es évek elején, midőn *Heckenast* Gusztáv pesti könyvkereskedésében alkalmazva volt, általános magyarországi könyvészet létesítését tűzte ki élte egyik főczéljául. Ebbeli előmunkálatai azonban huzamosb ideig pihentek, mivel a könyvkereskedői pályáról csakhamar a katonaira lépett át, s ezt is elhagyva a külföldet járta be. Időközben, a 40-es évek közepén, tartózkodott ugyan Pesten is, de akkoriiban aligha folytatta ez irányú kutatásait. Csak a szabadságharcz után, midőn 1852—1855-ig többnyire Pesten időzött, látott ismét a munkához, sőt egy ideig kizárólagosan könyvészettel foglalkozott.

1854-ben már kész tervvel is lépett fel. Az 1848—1853. évek könyvészetét szándékozta kiadni s azt évenként évkönyv alakjában folytatni. Erre vonatkozó felhívása (melyet nem ismerünk) azonban nem találkozott a remélt visszhangra.

Külföldről érkezett ugyan 120 előfizető Német-, Angol-, Svéd-, Francia- és Olaszországból, köztük *János* szász király, *Humboldt Sándor*, *Grimm Jakab*, *Gervinus*, *Bettina Ármin*, *Liszt Ferencz* stb., a könyvtárak közül a British Museum, valamint a heidelbergi, berlini, erlangeni, göttingeni, greifswaldi, königsbergi és wolfenbütteli egyetemek könyvtárai, de a hazából alig jelentkezett megrendelő. S ennél fogva a mű kiadására nem mutatkozott lehetőség, daczára annak, hogy oly férfiak, mint *Ürményi József*, *Danielik János*, gróf *Teleki József*, báró *Eötvös József*, *Hunfalvy Pál*, báró *Kemény Zsigmond*, *Toldy Ferencz*, *Ipolyi Arnold*, *Lugossy József*, *Csengery Antal* és mások a legélelénkebb érdeklődéssel viseltettek iránta.

Sikerült azonban Kerbenynek *Számvald* Gyulában oly vállalkozót nyerni, a ki hajlandó volt, megfelelő számú előfizetőnek jelentkezése esetére, nagyobb terjedelmű, az 1800—1854. éveket felölelő magyarországi könyvészetet kiadni. Erre nézve 1855-ben (*Pesti Napló*, 87. sz.) közös felhívást bocsátottak ki, mely a mű tartalmára, berendezésére és feladatára nézve a következőket mondta el:

Magyar könyvészet 1800—1854.

Jegyzéke minden bármely nyelven akár Magyarországon nyomtatott, akár külföldön megjelent, de tartalmuk, szerzőjük, kiadó-joknál stb. fogva Magyarországra vonatkozó könyveknek; továbbá minden Magyarországon kiadott naplónak, havi és heti iratoknak, minden egyes évfolyam tartalmának részletes kimutatásával; végre mindennemű zeneművek-, műcikkek- és térképeknek. Betűrendileg összeállítva, a magyar és szláv címeknek mellette álló német fordításával, a nyomtatási hely, kiadó, alak, lapszám, bolti ár pontos kijelölésével, valamint a szerzők, fordítók és egyes tudományos szakok négyzseres lajstromával ellátva.

Tartalom: I. *Könyvek.* 1. Magyar nyelven 12,000. 2. Magyar és német nyelven 200. 3. Német nyelven 6000. 4. Latin nyelven 500. 5. Tót nyelven 200. 6. Illyr nyelven 100. 7. Szerb nyelven 700. 8. Lengyel nyelven 8. 9. Orosz nyelven 10. 10. Cseh nyelven 20. 11. Angol nyelven 100. 12. Svéd nyelven 3. 13. Dán nyelven 2. 14. Holland nyelven 8. 15. Francia nyelven 60. 16. Olasz nyelven 20. 17. Spanyol nyelven 3. 18. Román nyelven 2. 19. Új görög nyelven 2. 20. Héber nyelven 40. — II. *Naplók*, heti és havi iratok, magyar, német, szláv, illyr és szerb nyelven; az egyes évi folyamok tartalmának pontos kijelölésével. — III. *Zeneművek.* Valamint magyar kiadásuak, úgy magyar zeneszerzőktől külföldön megjelent művek, p. Liszt, Szerdahelyi, Reményi, Kéler. — IV. *Műcikkek.* Képek, arcképek stb. réz- vagy aczél-, kő- vagy fametszvényben. — V. *Térképek*, tervrajzok, föld- és éggömbök. — VI. Magyar szaklajstroma az összes bibliográfiának. — VII. Német szaklajstroma az összes bibliographiának. — VIII. Általános szerző-névsor A—Zs. — IX. Részletes szerző-névsor, még pedig: 1. Idegen szerzőké; 2. Magyarhoni szerzőké; 3. A fordítóké és kiadóké. Nyomtatási helyek statisztikai táblája. — XI. A kiadók statisztikai táblája. — XII. Az irodalmi termények statisztikai táblája. 1800—1855. — XIII. Kiadók, tudósok, könyvnyomdászok és intézetek névsorozata, kik kész megelőzéseikkel e nemzeti munka megjelenését lehetőségessé tették. — XIV. Irodalmunk túl a határon 1—10. Utazási emlékek. Irta *Kertbeny*. Új, javított és bővített lenyomat. — XV. Előfizetők névsora.

Egy pillantás e programra, minden igaz hazafit és irodalombarátot meggyőzend affelől, hogy itt oly munkáról van szó, minőt a magyar irodalom általában nem bír, s az összes európai is alig ily részletekig terjedő tökéletességben! Első leendő az a birodalomban, mely egy egész ország irodalmi terményezését eddig még nem létezett tökéletességgel, s egyszersmind a hozzáadott fordítás által fölvilágosítva hozandja. Remélhető, hogy e példát a többi országok is követendik. Különösen a magyar irodalomra nézve ezen biblio-

grafia a legszükségesebb munka, mert bibliografia nélküli irodalom olyan, mint kereskedési üzlet az activák és passivák áttekintése nélkül; mint háztartás a bevételek és kiadások följegyzése nélkül; az ily irodalom birhat ugyan jó könyvekkel, mert a ruha nem teszi az embert, de terményzése csak esetleges marad, tudományos irányzat, összefüggés s valóságos előhaladás nélkül, mert senki sem tudja, hogy előde mit tett már eme vagy ama szakban. A már jelenlevőnek ismerete hiányából munkáját mindenki mindig előlről elkezdi, s ezen terv- és cél nélküli törekvés eredménye az, hogy egy tudományos szakban sem haladunk előre, hanem többnyire, mint valamely fűrészmalomban, körben forgunk magunk körül.

Európának minden többi, nagyobb és kisebb irodalmi birnak már az öntudatos, tudományos törekvés ezen nélkülözhetlen tájékoztató készletével, csak Magyarországon hiányzott eddig, fájdalom! a szerves irodalom ezen első föltétele. Tettek ugyan már derék hazafiak, mint *Horányi*, *Pray*, *Sándor*, *Széchenyi* és *Eggenberger*, *Heckenast* és *Magyar* könyvtárak időnkint kísérleteket, hogy sajátképeni nemzeti kincseinkről, szellemi vívmányainkról leltárt készítsenek s azt tovább is folytassák; de különböző okoknál fogva a kísérleteknél feljebb nem bírtak emelkedni, és így egy háromszáz éves irodalmi termés ránk nézve majdnem egészen elveszett, még csak a magyar nyomtatott könyvek feléről sincs biztos tudásunk.

Hogy tehát unokáink is így ne járjanak, szükséges, hogy mi most, midőn még alkalmunk van hozzá, egyesült erővel járjunk ahhoz, hogy minden irodalomnak ezen legkevésbé nélkülözhető munkáját saját magunkéban is megalapítsuk s pontos lajstromot vigyünk szellemi bevételeink s kiadásaink fölött. Ezzel nemzetünknek, az emberiségnek, a történelemnek, valamint általában a tudománynak, művelődésnek és értelmiségnek tartozunk, senkise tekintse tehát ezen vállalatot külön-külön könyvezímek pusztá száraz jegyzékének; fötényezője leend ez nemzeti évkönyveink, s ha éveken keresztül fog folytattathatni, legjobb s leghivebb tanubizonysága leend szellemi életünk- és törekvéseinknek.

De ily bibliografia gyakorlati haszna is messzire túlhaladja a közönséges könyvjegyzék szűk határait, s nem szükség azt szakférfiak, mint kiadók, tudósok és irodalombarátok előtt magyarázgatni; a világ-irodalomra nézve mégis, eddig elszigetelt nemzeti irodalmunk ezen vállalat által lép először az általános megismertetés s tökéletes hozzáférhetés körébe, mi nem egy külföldit foghat rábirni, hogy Európának eddig legismeretlenebb nyelvét és irodalmát közelebről megismerje.

Tisztelet tehát mindenkinek, ki mind szíves részvételével magát a munkát könnyíti, mind hozzájárulta által is, mint annak vevője, kiadását lehetségessé teszi s későbbi fennállását is biztosítja, mert természetesen ilynemű munkáknak még nincs annyira elegendő közön-

ségök Magyarországon, hogy efféle vállalat csupán jó reménység fejében kockáztathassék. Ezen évkönyv szerkesztője, valamint kiadója is, a nemzeti becsület, a tudomány és polgárisodás érdekében, valamint a birodalom minden nemzete egyenjogosultságának loyális felfogásával a legnagyobb készséggel hozzák a legnagyobb áldozatokat, s programmjoknak a leghumánusabb tudományos kiterjedést adták: csakhogy hasonló érdekeltséget kell feltennünk az e vállalatnál különösen s legközelebről érdekelt kiadók, nyomdászok, tudósok és irodalombarátok részéről is. Hogy pedig e részvét az egész világ előtt bebizonyíttassék s a történelem számára fentartassék, annak idejében magát a munkát mind az előfizetők, mind a dolgozótársak névsora díszítendi.

Felkérjük tehát még egyszer sürgősen a könyvkiadó, nyomdász és tudós urakat, valamint az intézeteket is, küldjék be a »Magyar Könyvészet szerkesztőségének« a kiadásukban megjelent vagy általuk szerzett és kiadott könyvek, röpiratok, naplók, zeneművek, képek stb. jegyzékét, pontosan kijelöltetvén bennök a nyomtatási hely, az év- és lapszám, a rétalak s eladási ár, különös figyelemmel lévén a kisebb, könyvkereskedésben elő nem forduló, ép azért a figyelmet gyakran elkerülő röpiratokra, mint egyes társulatok évkönyvei. ünnepléyre alkalmazott iratok, almanachok stb.

A nagy 8-rétű 30—35 ives kötet előfizetési ára 2 frtra volt téve.

Az előfizetési felhívásnak nem volt még a várt eredménye s ennél fogva a kötet meg sem jelent. Kerthény azt állítja, hogy akkor már 9000 könyvczime volt. De ha még áll is ez, még akkor is nagyon, de nagyon hézagos volt volna a mű. Valószínűbb azonban, hogy nagyon kevés anyag volt együtt, vagy hogy az a következő években, útközben elkallódott.

Mert csakhamar ez után, még 1855-ben Bécsbe költözött s onnan 1859-ben külföldre ment és teljes 16 évig tartózkodott főleg Münchenben, Genfben, Párisban, Brüsszelben és Berlinben.

Távol a hazától, Genfben, az 1862. év tavaszán tért vissza régi eszméjéhez, s azt most már egész erélylyel igyekezett megvalósítani. Legelső dolga volt, a munka tervét megállapítani, s ekkor a betűrendes elrendezéstől eltérve szándékozott az anyagot csoportosítani, az egyes könyvczimeket nemcsak azok fordításával, hanem irodalomtörténeti jegyzetekkel és táblázatos kimutatókkal ellátni, szóval magasabb igényekkel felruházni.

Ezek után a mű terve, a néhány hónappal utóbb kinyomatott német program szerint, a következő volt:

A magyar könyvészet kézikönyve.

1473—1863.

Kilencz kötet három osztályban.

Első osztály: *Magyar nemzeti könyvészet 1533—1862*, vagyis: Jegyzéke az 1533-tól 1862-ig magyar nyelven nyomtatásban megjelent összes magyar könyveknek, valamint a magyar nyelvből lefordított s ezen nyelv megtanulására kibocsátott műveknek. Magyar szerkesztés; szakok szerint beosztva, mellette levő német fordításával a könyvczimeknek, s a tulajdonnevek kiejtésével; továbbá egyes gyűjteményes művek rövid tartalomjegyzékével; számos történeti, életrajzi s irodalmi jegyzetekkel; valamint a nyomtató helyek, évszámok, kiadók, alakok, lapszámok és bolti árak lehetőleg teljes felemelésével. Minden osztály végén tizféle utbaigazító tárgymutatóval, idő szerinti, statisztikai s egyéb áttekintési táblázatokkal.

I. kötet: *A világirodalom a magyarban, s a magyar a világ-irodalomban*, 1533—1862. Jegyzéke az ind, perzsa és arabs, török; a héber; a hellen, római, byzanti és latin; a spanyol, olasz, francia és oláh; a német, angol, holland, svéd és dán; az orosz, cseh, lengyel, szerb és tót; a finn, vogul, osztják és dakota; újgörög; cigány stb. művek magyar fordításának; valamint a magyarból való fordításoknak, s az e nyelv tanulására szolgáló összes műveknek. (3000 szám.)

II. kötet: *A magyar nemzeti irodalom*, 1535—1863. A magyar remekírók összkiadása; szépirodalmi gyűjteményes művek; költemények, regények, beszélyek; drámai irodalom; a magyar történelem, földleírás, néprajz, életrajz, statisztika; lexikális művek; életrajzok, gyászbeszéddek; irodalomtörténetek; régészet; nyelvenlékek; magyar nyelvészet; filozófia; magyar jog- és államtudomány; politika, nyilvános élet, kortörténet; hazai és külföldi utazások stb. (8000 szám.)

III. kötet: *A magyar tudományos és közhasznú irodalom*, 1536—1863. Az eredeti számtani, csillagászati, geometriai és technológiai; a természettudományi és gyógyászati; a gazdasági és földmívelési; a minden felekezetbeli theologia; a nevelési s ájtatossági; az általános történelmi, földrajzi, statisztikai; a paedagogiai és ifjusági művek; a különféle egyletek, iskolák és intézetek egyleti iratai, programjai, alapszabályai és kimutatásai; a kormány hivatalos kiadványai s a nem-magyar jogisme. (6000 szám.)

Második osztály: *Magyar könyvészet idegen nyelven*, 1473—1863, vagyis: Jegyzéke az 1473-tól 1863-ig Magyarországon belül és kívül honi szerzőktől származó, vagy egyébként Magyarországra vonatkozó, román, szláv, germán s egyéb nyelveken megjelent műveknek. Szerkesztés az eredeti nyelveken; szakok szerint beosztva; mellette levő német fordításával a szláv s egyéb, nem általán érthető könyvczimeknek, s a tulajdonnevek német kiejtésével stb. (úgy mint fentebb).

IV. kötet: *Magyarország román irodalma*. Jegyzéke a magyar korona területén született vagy külföldi szerzőktől magyar vonatkozású latin s egyéb román nyelveken megjelent összes műveknek. (Mintegy 6000 szám.)

V. kötet: *Magyarország germán irodalma*. Jegyzéke a magyar korona területén született vagy külföldi szerzőktől magyar vonatkozású német s egyéb germán nyelveken megjelent összes műveknek. (Mintegy 8000 szám.)

VI. kötet: *Magyarország szláv s egyéb idegen nyelvű irodalma*. Jegyzéke a magyar korona területén született vagy külföldi szerzőktől magyar vonatkozású szláv, héber, görög, finn stb. nyelveken megjelent összes műveknek. (Mintegy 8000 szám.)

Harmadik osztály: *Magyarország hírlapirodalmának repertoriuma és a műtárgyak katalogusa*; vagyis: Jegyzéke a Magyarországon 1760-tól 1862-ig úgy magyar, mint idegen nyelven megjelent összes politikai, tudományos és szépirodalmi napi, heti havi s egyéb időszaki iratoknak, valamint a zeneműveknek, térképeknek, arczképeknek s egyéb műlapoknak. Szerkesztés az eredeti nyelveken, az egyes évfolyamok német tartalomjegyzékével; számos magyarázó jegyzetekkel; tízféle tárgymutatóval, chronologiai és statisztikai áttekinthető táblázatokkal; s a műtárgyaknál a zeneszerzők, festők, kiadók, alakok, évszámok és árak megjelölésével.

VII. kötet: *A magyar nyelvű időszaki iratok repertoriuma*. Az összes évfolyamok és kötetek főbb tartalma német nyelven. (Mintegy 1000 szám.)

VIII. kötet: *Az idegen nyelvű időszaki iratok repertoriuma*. Az összes évfolyamok és kötetek főbb tartalma német nyelven. (Mintegy 1000 szám.)

IX. kötet: *A zeneművek, térképek, arczképek s egyéb műtárgyak katalogusa*, a melyek Magyarországon vagy külföldön magyarországi vonatkozással megjelentek. (Mintegy 4000 szám.)

»Ha — folytatja a körlevél — ez a nagyszerű mű, a melynek létrehozatalán a magyar költemények fordítója, s egyéb művek szerzőjeként előnyösen ismert szerkesztő 20 évig dolgozott, — a magyar nemzetre nézve a legnagyobb és legközhasznúbb értékkel bír, úgy az nem kevésbé főfontosságú és kiváló érdekességű adalék az általános világirodalomhoz.

A szerző első sorban nemzetiségi irányzattal, honfitársainak kívánja négy század óta való összes irodalmi termékeik áttekinthetét nyújtani. Habár magyarban számos, részben kiváló irodalomtörténeti monografia és kézikönyv létezik, azok mégis többnyire inkább csak a nemzeti *költészetet* tárgyalják, míg valóban teljes, minden korokat és irányokat felölelő *könyvészet*, modern érte-

lemben, még hiányzik, bárha igen figyelemreméltó előmunkálatokra akadunk is imitt-amott.

Mindenekelőtt ugyan a Magyar Tud. Akadémia feladata volt volna, hogy alapítása után azonnal a nemzet szellemi vagyónáról ily leltárt készítsen; ámde az akadémia, mely egyébként igen tevékeny, csak a legújabb időben képes, békózó befolyásoktól teljesen menten mozgolódni, s az ennek folytán felhalmozódott feladatai oly sokfélék, hogy reá is az egész nemzetet illető biztató szó illik: »Nem volt, csak lesz!«

Másod sorban azt az irányzatot követi a szerző, hogy okoskodás helyett az annyira gazdag anyag egész bőségének kitérása által a külföld előtt bebizonyítsa, legszélesebb körökben azt a meggyőződést felköltse, hogy a magyar nemcsak történeti, nemzetiségi és politikai, hanem igen nagy *szellemi létjoggal* is bír. Ha tekintetbe vesszük ezen rokon nélkül Európában álló nemzet csekély számát, a pusztá életért küzdött ezredéves harcát, a százszoros akadályokat, sőt elnyomatási szándékokat, a melyek által fejlődése gátoltatott; ha fontolóra vesszük, hogy azt, amivé vált, egyedül önmagának köszönheti, hogy soha semmiféle fölkaroltásban nem részesült, hanem ellenkezőleg csak indifferentizmussal vagy rendszeres üldözéssel találkozott, — akkor minden méltányosan gondolkodó arra a meglepő meggyőződésre kell hogy jusson, hogy ez a vitéz és szabadságszerető nemzet nemcsak hogy a többi népek és népfajok mögött nem áll, hanem hogy azok némelyikét tehetségével messze felülmulja, a melyek jobbára csak mint gazdag rokonok nevető örökösei, büszkélkedhetnek magasabb kultúrával, mert nagy kulturnépek törzsrakonaiként azok eredményeiben, mint kész dologban, minden saját fáradság nélkül dűskálhatnak.

Hogy szerző ezen, magukból az adatokból kitünő bizonyítást adhassa, az összes magyar és szláv könyvczimek fordítását, valamint a bő magyarázó jegyzeteket német nyelven adja. S egész vállalatát nem oly szűk körre szorította, hogy az csupán a magyar nyelvű könyvek bibliográfiája legyen, hanem annak fogalmát igen messzire kiterjesztvén, lassankint Magyarország összes népeinek irodalmi termékeit, valamint a magyarokét idegen népeknél is be fogja mutatni. Akkor aztán az európai közvélemény részrehajlatlanul ítélhet a fölött, hogy ezek közül a népek közül melyi-

ket illeti meg szellemileg is a hegemonia, miután a magyar, már állami és politikai életében bizonyosságát adta annak, hogy honfitársai közt *mindnyájuk* szabadságának és jogának *előharczosa*.

Ezen nemzetiségi és nemzetközi irányzat mellett e vállalat azonban objektív tudományos irányzattal a világirodalom körébe is lép. Az az első efféle kísérlet arra, hogy valamely idegen nép összes szellemi élete a német s azáltal a világirodalomban képviseltessék, olyformán, hogy mindenki ama nép szellemi életének történeti fejlődésébe és működésébe, valamint annak az általános kultúra fejlődésére való visszahatásába teljes betekintést nyer, szintűgy mint az üveggel ellátott méhkasoknál azok sejtlakóinak építkezését és tevékenységét tökéletesen megfigyelhetjük.

Ha már ez az irányzat önmagában az univerzális és igazságos német kutatószellemnek nyújtott hódolat, egyszersmind talán buzdításul és például is szolgálhat arra, hogy ez egész világirodalom a német irodalomban képviseltessék. A minta ezennel, hozzávetőleg teljesen bemutatattatik; immár csak a többi, kivált kisebb nemzetiségek jóakarátára és tudományos buzgalmára van szükség arra, hogy ezt a példát követve szintén teljes könyvészeteikkel lépjenek a német tudomány világirodalmi ítélőszéke elé.

Ez aztán a jelenkor összes kulturépek szellemi nemzetközi vámszövetségét képezné s a különböző nemzetiségek kölcsönös egyetértését könnyebb, nemesebb és mélyebb módon készítené elő, mint politizáló pártviszály által, mert kölcsönösen akkor vagyunk legméltányosabbak és legigazságosabbak, ha a tárgyalások kölcsönös *tiszteleten* alapszanak.

A nemzetiségi elv, a természetjogi fejlődési ösztön alapján az emberinek ezen emanczipációja annál diadalmasabban fog érvényesülni, minél inkább bebizonyítja jogosultságának szellemi gyökerét, és tanúsítja, hogy az ember benső élete is, az érzelmenek és kifejezésnek veleszületett sajátosságai természetes útján sokkal egészségesebben és termékenyebben fejlődik, mint az elvont eszmék általános schemáján alapuló mesterséges úton.

Igaz ugyan, hogy az ily kérdésekben a mennyiség korántsem a döntő, csupán a minőség; de valamint egy flórát nem képeznek egyes diszpéldányok, hanem csupán a jellemző növényfajok bizonyos mennyisége, a melyek mind, még a legjelentéktlenebbek is, az összjelenség okainak és feltételeinek magyarázatát

és bizonyítását nyújtják, — úgy valamely nemzet szellemi virágjainak megítélésénél nem egyedül azon kiváló költők jönnek szóba, a kik népük szellemét a legeredetibb és legszebb módon tükrözik vissza s a kikkel leginkább az *irodalomtörténet* foglalkozik, minthogy jellemzésükre több szükséges, mint műveik címének egyszerű felemlítése.

Egy egész nemzet szellemi működésének bizonyítását magában foglaló irodalmi fogalom azonban sokkalta tágasabb, mint az, melyet a szépirodalom adhat. Vannak népek, melyeknek kiváló költői voltak és most is vannak, de a melyek mindazáltal nem bírnak irodalommal. Költőileg hangolt egyed mindenütt támadhat, költőietlen környezetben legelőbb, épen az ellentétek iránti ösztönnél fogva. Az azonban, vajjon *egy egész nép* gondolkozik-e, szellemileg törekszik-e, s annak szükségét éri-e s a szellemi igyekezet minden oldala iránt érdeklődik-e, annak bizonyítását csupán csak *szellemi tevékenységének teljes áttekintete* nyújthatja. Különben is szükséges, hogy először is teljes könyvészeti leltár feküdjön előttünk, hogy az egyes csoportok ecsetelését és kritikáját ne sujtsa mindenekelőtt az a vád, hogy az egyetemes tért nem ismerte.

Mielőtt ezt a programmot kibocsátotta volna Kertbeny, — a ki jól tudta, hogy egymaga, külföldön, minden magyar könyvtártól távol, ezt a munkát nem győzné — igyekezett a hazában megfelelő munkatárust megnyerni. Ez ügyben kérdéssel régi ismerőséhez, *Tetty Nándor*hoz, a Ráth-féle könyvkereskedés első segédjéhez fordult, a ki az eszmét lelkesen felkarolta s azonnal ajánlközött munkatársnak, könyvészeti készletét Kertbenynek rendelkezésére bocsátotta, kilátásba helyezte, hogy *Gyulai Pál* útján *Szabó Károly* pótlásait a Sándor István Könyvesházához megszerzi és megígérte, hogy a vállalatot mindenben támogatni s előmozdítani fogja.

Viszont megígérte Kertbeny, hogy ezen szolgálmányok megjutalmazásául *Tetty* nevét nemcsak a kibocsátandó programmban, hanem a megjelenendő munka címlapján is meg fogja említeni és kieszközli, hogy a kiadó őt anyagilag is részesíteni fogja.

Erre aztán *Tetty* sietve küldte el könyvészeti feljegyzéseit és a keze ügyében levő könyvjegyzékeket, s úgy látszik, ezek képezték a munka alapját azzal együtt, a mit *Kertbeny* régeb-

ben összejegyeztet. S ez jellemzi munkatervét: arról nem is álmodozott, hogy a könyvczimeket magukról a könyvekről jegyezze vagy jegyeztesse le, hanem megelégedett azzal, ha azt valami könyvjegyzékben jól-rosszul feljegyezve, vagy valami munkában még oly hézagosan idézve találta, számítván arra, hogy majd akad ember, a ki azt csupa hazafiságból vagy fényes ígélet fejében pótolni fogja.

Hogy csak 1862 ápril havában fogott Kertbeny igazán a munkához, arról tanuskodik Tetteyhez intézett május 25-iki levele (korábbi nincs), melyben dicsekszik, hogy egy hónap alatt 3000 könyvczímet adjusztált, azaz átnézett, németre lefordított és jegyzetekkel ellátott. Egyszersmind felkéri, küldje meg neki utánvét mellett Danielik második kötetét s a Széchenyi könyvtár 6 kötetes jegyzékét; továbbá küldje meg az összes magyar kiadók kiadványi jegyzékét, de év- s lapszámokkal pótolva; igyekezzék akármi úton-módon megszerezni az akadémiai névtárt; koldulja ki *Toldy*-tól az Uj Magyar Muzeum mellett megjelent könyvészeti ivateket; írja ki a Pesti Naplóból az 1850 óta megjelent könyvészeti adatokat; végre küldje meg a Bibliographiai értesítőt (1840—42.), az Irodalmi hirdetőt (1842—48.), *Magyar Mihály* könyvészetét (1848—57.), valamint *Pfeifer Nándor* és *Osterlamm Károly* irodalmi közlönyeit a legutóbbi időből. Az utóiratban azonban azt mondja, hogy Tettey ez utóbbi dolgokat ne küldje, hanem aprítsa 2—2 példányukat össze és ragassza fel az egyes czimeket külön-külön czédulákra s írja hozzá az előbbi kiadások évszámát s a hiányzó lapszámokat. Ezt a munkát egyelőre külön fogja 100 frankkal jutalmazni. Ugyanazt tehetné Tettey a kiadványi jegyzékekkel is.

Eközben azonban megmondták Tetteynek, hogy Kertbenytől nem 100 frankot, de még 100 centimest sem fog kapni, és hogy a Svájczba utánvéttel nem lehet küldeni, az utánvét nélkül küldött könyvek után pedig soha egy fillért sem fog látni. Ez nagyon lelohasztotta lelkesedését és sem a pénzen beszerzendő műveket meg nem küldötte, sem a jelzett jegyzékek felragasztására nem vállalkozott; mindazáltal megküldte a kiadványi és könyvészeti jegyzékeket, sőt az *A* betű revízióját és pótlását is elvégezte. De midőn Kertbeny július 29-ikén a *B* betűt is beküldte s a kivánt munkákat sürgette, Tettey mély hallgatásba burko-

lódzott, és se nem dolgozott, se nem küldött semmit, de még csak nem is válaszolt.

E miatt október 6-iki levelében szemrehányást tesz neki Kertbeny, s értesíti, hogy *Schäffer Róbert* lipcei kiadóval a munkára nézve a szerződést már megkötötte és hogy a kiadó bizonyára már ajánlatokat is tett Tetteynek, miként gondolná őt a munkában részeltetni.

»De most aztán, kedves barátom, — úgymond — csakugyan nem lehet már tréfálni; most már nem lehet szó arról, hogy a katalogizálással amúgy mellékesen diletánskodjunk, hanem nagyszerű irodalmi vállalatról van szó, a mely egész Európa figyelmét kell magára vonja, s a mely, ha ügyesen belemarkolunk, sok pénzt, sok elismerést és sok elégtételt szerezhet.« Kövessen el Tettey mindent, a mit lehet, küldje meg Sándor, Széchenyi és Pray műveit, szerezze meg a Tudománytár és a Tudományos gyűjteményt, Eggenberger jegyzékeit és mindenek előtt, ne feledkezzen meg a *Szabó Károly* pótlásairól; hiszen most már feltétlen hitelt nyithat neki, mivel Schäffer az apparatust mindenesetre megfizeti. Egyszersmind megküldi a programmot, és felkéri Tetteyt, hogy azt sürgősen fordítsa le magyarra, mert magyar nyelven is ki akarja azt bocsátani. De Tettey csak hallgatott.

Erre aztán felfortyant Kertbenyben a harag, és november 13-iki levelében (Lausanneból) erélyes szemrehányásokkal illeti Tetteyt, nemcsak azért, a mi neki elég baj, hogy nem működik közre, hanem hogy Schäffernek sem válaszolt, daczára annak, hogy az időközben kinyomatott német programmban Tettey mint munkatárs szerepel. Pedig rája, Kertbenyre nézve a munka, eltekintve annak nemzetiségi és tudományos jelentőségétől, valóságos létkérdéssé vált, mivel már 300 tallérnyi előleget kapott arra. Hiszen ő a Schäffer ajánlatain kívül Tetteyt még közvetlenül is akarta részesíteni a honorariumban. Kéri tehát határozott nyilatkozatát.

Mit felelt erre Tettey, nem tudom; de annyi bizonyos, hogy Schäffer iránti hallgatását ez úgy értelmezte, mint bizalmatlanságot a vállalat iránt, s ez megingatta szándékát és végül arra bírta, hogy a vállalatától végkép visszalépjön.

Erről Kertbeny értesített engem, a ki, mióta Pozsonyba Schwaiger Józsefhez (1858-ban), majd Pestre, Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedésébe kerültem (1861-ben), szintén fáradoztam egy

1800-tól 1860-ig terjedő magyarországi könyvészet létesítésében, a mellett *Knausz Náudor* és *Nagy Iván* »Tudományos Értekező«-jében közöltem az 1861/62. évek könyvészetét s irtam néhány könyvészeti cikket is, minek folytán *Arany János* a »Koszorú«-ja részére a folyó könyvészeti rovat szerkesztését rám bízta.

Nagyobb könyvészeti munkám tervezésénél és kidolgozásánál ugyanabba a hibába estem, mint Kertbeny, azaz állásomnál fogva épen úgy, mint neki, könyvtári buvárlatokra módomban s időm nem lévén, azt hittem, hogy a nyomtatásban meglevő könyvészeti segédeszközök hűséges felhasználásával boldogulhatok, sőt egy lépéssel tovább is mentem, a mennyiben az egyetemi könyvtár kézirati könyvjegyzékeit is kiírtam s erre nézve akkori kollegáim néhányát, pl. *Litassy Józsefet*, *Fiedler Frigyes*t, *Vokum Ferenczet*, *Erhardt Emült*, *Petrik Gézá*t stb. annyira tudtam az ügy iránt lelkesíteni, hogy segédkezet nyújtottak, és néhány vasárnapi délelőttöt velem töltöttek az egyetemi könyvtárban. Ez a segítség azonban nem volt tartós, és csakhamar ismét a saját magam munkásságára valék szorítkozva, a miben annyiban mégis előnyösebb volt a helyzetem a Kertbenyénel, hogy ha valami czimben pótolni kellett, könnyen megtehettem.

Az anyaggyűjtést 1862 vége felé befejeztem, s az anyagot rendeztem, nem gondolván semmiféle nemzetiségi, politikai vagy tudományos irányzatokra, egyszerűen az ABC szerint rendezett könyvészetet kívántam nyújtani. Azután az A és B betűt mutatóványul beküldvén, a M. Tud. Akadémiát kínáltam meg a munka kiadásával, bár éreztem annak hiányos voltát, de úgy vélekedtem, hogy a kimaradt czimeket majd pótkötetekben lehet kiadni. Az Akadémia, melynél senki szószólását és pártfogását nem kerestem és kerestem, ajánlatomat elutasította.

Időközben megjelent a *Kertbeny-Schäffer*-féle programm, melylyel munkámat meghiusítva, legalább is veszélyeztetve hittem. Barátaim azonban biztattak, hogy Kertbeny könyvészetéből úgy sem lesz semmi. Ez iránt meggyőződést szerzendő, a kiadóhoz fordultam (1863 január 29-ikén) azzal a kérdéssel, hogy a hirdetett munka mennyiben van és mikor jelenik meg első kötete.

Levelemet Schäffer Párisba küldte Kertbenynek, a ki erre hozzám fordult. »Minthogy Ön — úgymond — a helyett, hogy egyenesen velem lépett volna érintkezésbe könyvészeti művem

ügyében, előbbi kiadómhoz fordult, az a látszatja van a dolognak, mintha Ön szándékosan kerülné az egyenes utat, s abban a titkos reményben lenne, hogy művem amúgy sem fog megjelenni, az Öné fog egyedül tért foglalni, a nélkül, hogy szüksége lenne velem e tekintetben tárgyalásba bocsátkozni.

De bármint legyen, a közös ügy érdekében érdemesnek tartanám, ha csak hozzávetőlegesen teljes és szakszerűen adjusztált 1800—1860-ki Magyar Könyvészet létezik, hogy az iránt tárgyaljak, és vagy Önt rávegyem arra, hogy művét ki ne bocsássa, vagy arra, hogy az enyimet magához váltsa, avagy hogy mi ketten közösen adjunk ki ily művet, vagy pedig hogy mindegyikünk a saját művét oly alakban és módon tegye közzé, hogy a másikat ne paralizálja, sőt inkább az egyik a másikat kiegészítse. Ha az Ön jóakarata objektíve az ügynek és nem személyes érdeknek szolgál, nem kétlem, hogy az ügy nagy előnyére valami módon meg fogunk egyezhetni.

Én — úgy folytatja — 20 év óta gyűjtöm az ebbeli anyagot. Csak magyar nyelven eddig vagy 20,000 czímem van. Ennélfogva az első három kötet már mult évi június havában sajtókész s azokra nézve Schäfferrel a szerződés megkötve volt, a ki kötetenkint 1000 frtot fizetett volna. Viszonyaim azonban október havában oly fordulatot vettek, hogy lehetővé vált Svájczból egészen ide Párisba átköltözködnöm, a hol idővel talán magam is alapítok kiadó vállalatot. Ennek következtében Schäfferrel a szerződést felbontottam, a már megkezdett nyomtatást beszüntettem és neki az első kötetért már felvett tiszteletdíjat visszafizettem. Immár a munka itt Párisban az első czégek egyikénél francia jegyzetekkel is meg fog jelenni, még pedig az első kötet okvetlenül ezen a tavaszon. Erre a változásra főleg a szerencsés körülmény készlet vala, hogy egy erdélyi tudóstól épen még kapuzárás előtt 872 oly régi magyar czímet szerezhettem meg, a melyek se Sándorban, se Széchenyiben, se semmiféle más könyvészeti munkában megemlítve nincsenek. Ennélfogva azt hiszem, hogy az 1473—1799-ki korszakra nézve Magyarországon nem sejtett teljességet értem el. Az 1840—1848., 1851—1861-ki korszak úgyis tisztán állnak mindenki előtt. Az 1800—1839-ki korszak azonban még ma is álmatlan éjjeleket okoz nekem, mert bármi bővek is ebbeli adataim, ennek az időszaknak a teljes

voltáért mégsem mernék kezeskedni. Itt mutatkozik tehát az a pont, a melyen köztünk tárgyalásnak helye lenne s erre nézve kérem, értesítsen mielőbb, mennyire teljes az Ön munkája épen erre az időre nézve.«

Hosszabb kitérés után, melyben kifejti, hogy az Akadémiának már alapítása óta kötelessége volt volna könyvészetet kiadni stb., folytatja — nagy füllentéssel.

»Erre a könyvészetre eddigelé körülbelül 6000 frtot adtam *ki* készpénzen; csak mult évi november hó óta 980 frtot küldtem Magyarországra különféle tudósoknak tiszteletdíjul adalékokért és pótlásokért. Anyagi tekintetben szűken vagyok ugyan, de a mennyire módomban engedi, mindég kész arra, hogy művemem — a nemzet érdekében és becsületére — lehetőleg teljessé tegyem. Viszont azonban ép oly kész vagyok 20 évi törekvésem eredményét másnak átengedni, sőt nevem megnevezéséről is lemondani, ha meggyőzetem arról, hogy ily lépés a nemzetnek, tehát az ügynek több hasznára van, természetesen, ha kész költségeim megtérítetnek.

De nem hiszem, hogy oly könyvészet, mely csak 1800-tól kezdődik, tisztán magyarul s az Akadémia által kiadatik, a nagy közönséget nem érdeklő közönséges katalógus niveauja fölé emelkednék. Ha tehát tudományosan kidolgozott művem iránt illuziókat nem táplálok, és Magyarországon csak 200 vevőre, de külföldön 5–6000-re számítok, gondolható, mennyire becsülöm az Akadémia ily kiadásának lehető kelendőségét én, ki magam is tanult könyvkereskedő vagyok s a magyar olvasó közönséget ismerem s akinek művemre *külföldön* már 2000 megrendelőm van!«

Ezen újabb nagyozolás után imiggy folytata: »Ezekből lát-hatja Ön, tisztelt Uram, hogy nálam nem arról van szó, hogy konkurrencziának elibe vágjak, mert én munkámmal sajtókész vagyok, és rendelkezem annyiról, hogy művemem szükség esetén saját költségemen is megjelentethessem . . . Magyarországra nem számítok, keletre s a külföldre nézve már fedezve vagyok. Ön tehát *nekem* nem csinál konkurrencziát, de lehet, hogy *én* csinálok *Önnek* konkurrencziát: még inkább azonban lehet, sőt tartani kell attól, hogy magára az ügy érdekére nézve egymást paralizáljuk. Ennélfogva sokkal okosabb, egyuttal hazafiasabb és

talán üzletileg is czélszerűbb lenne, hogyha munkálkodásunk értékesítésére közös célra egyesülnénk» stb.

Ennek a levélnek se tartalma, se hangja nem volt inyemre. Megtisztelő volt ugyan rám fiatal kezdőre nézve, hogy hozzám fordult oly férfi, ki bizonyos hírnévnek örvendett és kit kevésbé Petőfi fordításai, mint inkább Petőfi ismertetése miatt becsültem; de levelében foglalt nagyzásai igazolni látszottak Tetteynek intését, hogy Kertbeny engem is úgy fog kihasználni s üres nagy ígéretekkel tartani, mint őt. De különben sem tartottam megengedhetőnek, hogy munkám iránt, addig míg az Akadémia nem határozott, tárgyalásokba bocsátkozzam. Mindezeknél fogva legczélszerűbbnek tartottam nem felelni.

Ámde Kertbeny nem volt az az ember, aki, ha valakire rá tette a kezét, azt oly könnyű szerrel tova bocsássa. Panaszt emelt ellenem főnökömnél (márczius 28-ikán), a ki annak folytán rávett arra, hogy válaszoljak. Irtam tehát (ápril 4-ikén) s előtte való nap megküldtem Kertbenynek az »Ország« 77. számát, melyben könyvészetemről szó volt. S erre, leveletem be nem várva, nyomban (ápril 9-ikén) a következő ajánlatot tette nekem: »Feltéve, hogy könyvészete, legalább nagyobb részt nemcsak az egyszerű címetket, hanem helyet, évszámot, kiadót vagy nyomdászt, alakot és kivált lapszámot is tartalmaz, kész vagyok Öntől a kéziratot 1000 frtért megvenni, még pedig a következő feltételek alatt.

1. Ön az 1000 frtot készpénzben megkapja, mihelyt az üzletre nézve tisztában vagyunk s a kéziratot helybeli könyvkereskedőnél áttekintettem.

2. Ön továbbá negyedrészt kapja a honoráriumnak, melyet a könyvészet első 3 kötetéért a kiadótól kapok, vagy ha magam adnám ki, a mutatózó nyereségnek, úgy az első mint minden további kiadás után.

3. Szellemi szerzői joga teljesen meg lesz óva, a mennyiben könyvészetem minden címlapján az ön neve is mint munkatársé szerepelni fog, még pedig jó társaságban, mert többi munkatársaim csupa jeles (hat) Akadémikus.

4. Ellenben kötelezi Ön magát, hogy kéziratát csak nekem engedi át és becsületszavát adja, hogy annak használatát másnak meg nem engedi.

5. Egyszersmind kötelezi magát, hogy művemnek minden

egyéb lehető teljességét megszerzi; nevezetesen a mult századok könyveire nézve, a mennyiben Önnek a hiányzó vagy még kevlőleg nem adjusztált számok jegyzékét megküldeném.

Azt hiszem, *ilyen* ajánlatot Önnek az Akadémia nem fog tenni. Ily módon nem veszít Ön *semmit*, sem a vállalat és nevének prioritására és becsületére, sem az elérhető elismerésre nézve; Ön csak *nyerhet*: nagyobb tiszteletdíjt, folytonos részletetést további kiadásoknál, ezek könnyebb lehetőségét, valamint nemcsak magyar, hanem európai elismerést is.

Ha Ön azonban ezt az ajánlatot el nem fogadhatná, vagyha az Akadémia iránt már bizonyos kötelezettségei lennének, bátorodom kérdezni, vajjon hajlandó-e a következő munkát részemre, tiszteletdíj mellett, teljesíteni?

Ide írom könyvészetem első kötete első osztályának jegyzékét, t. i. a következő részeket: Ó-magyar népkönyvek idegen nyelvekből fordítva, 107 szám; finn irodalomból 4, törökből 5, tatárból 1, vogulból 2 szám; héberből 36, arabsból 5 szám; indból 5, keleti költőkből 1, perzsából 4, hellenből 82, byzanti 6, uj-görögből 3, örményből 1, rómaiból 111, latinból 6, egyházi atyákból 20, Magyarország latin irodalmából 117, latin-magyar kiadások 41, a külföld latin irodalmából 320, spanyolból 16 és olaszból 87 szám.

A fordítások ezen első 22 része — mintegy 650 szám — már sajtókész és legközelebb a szerkesztés és nyomtatás »próbájaként« kibocsátandó. De daczára 20 évi fáradozásomnak — a mi nem csoda 60,000 számnál, a mennyit eddig összegyűjtöttem — ezen 650 szám közül talán 200-nál van valami hiány, vagy a kiadót, vagy a lapszámot illetőleg. Ön Pesten, ha a múzeumi, akadémiai, egyetemi stb. könyvtárakat bejárja, játszva pótolhatja ezeket a csekély hiányokat. Én pedig, ha megfelelő tiszteletdíjt kíván, azt kész vagyok előzetesen beküldeni. Az utóbbi időben Magyarországra 800 frton felül (előbb 980 frt volt!) küldtem tiszteletdíj fejében különféle adatokért; megkérdezheti *Theurewk* Emil tanártól, kinek revideálásokért újévkor 75 frtot küldtem. E szerint biztosan fizetek, ha egyszer arra köteleztem magamat.«